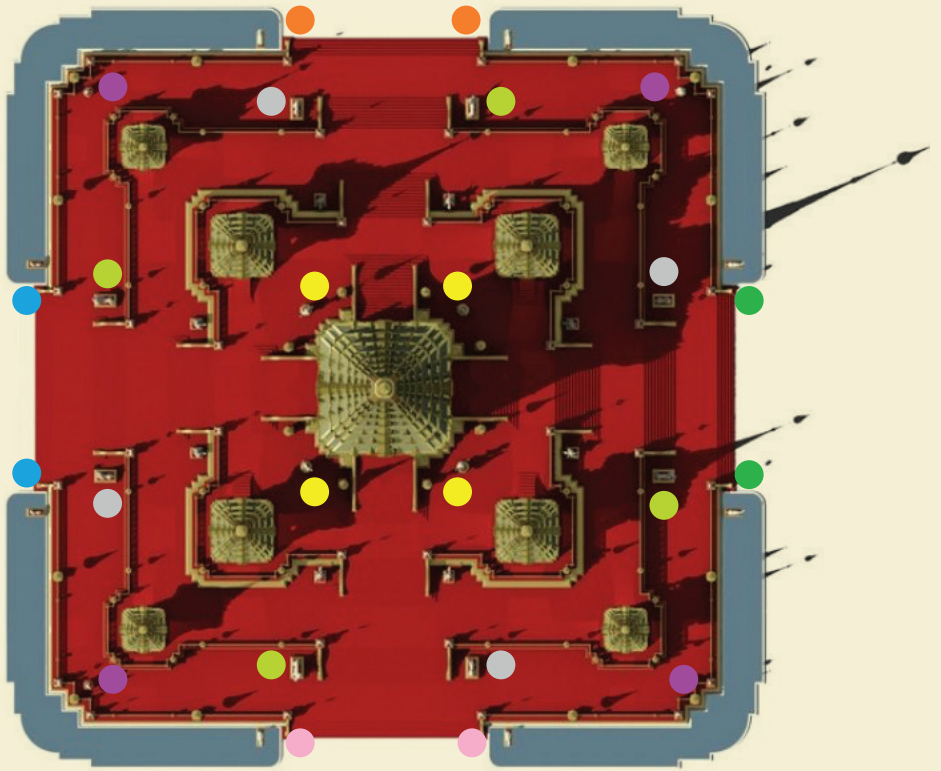

หัวใจ
ของ
แผ่นดิน

- ประติมากรรมมหาเทพ
- ประติมากรรมช้าง
- ประติมากรรมม้า
- ประติมากรรมโค
- ประติมากรรมสิงห์
- ประติมากรรมจตุโลกบาล
- ประติมากรรมคชสีห์
- ประติมากรรมราชสีห์

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

ทีมข่าวศิลปวัฒนธรรมและบันเทิง สถานีโทรทัศน์ Thai PBS.

หัวใจของแผ่นดิน.-- กรุงเทพฯ : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๖๐.

๕๖ หน้า.

๑.ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, ๒๔๗๐-๒๕๕๙.

I. ชื่อเรื่อง.

923.1593

ISBN 978-616-7864-19-8

หัวใจของแผ่นดิน

ที่ปรึกษา	:	ธีรภาพ โลหิตกุล
บรรณาธิการ	:	พรณี รุ่งสว่าง
ผู้ช่วยบรรณาธิการ	:	สุริษา มุ่งมาตรมิตร
กองบรรณาธิการ	:	ทีมข่าวศิลปวัฒนธรรมและบันเทิง สถานีโทรทัศน์ Thai PBS
ภาพโดย	:	วัฒนา อัครภูมิ, กษิพัฒน์ ลัดตามณีโรจน์
พิมพ์ครั้งแรก	:	ตุลาคม ๒๕๖๐
จำนวนพิมพ์	:	๒๐,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ที่	:	หจก. เรือนแก้วการพิมพ์

สารบัญ

คำนิยม	๕
คำนำ	๖
จักรวาลในงานพระเมรุ	๙
แรกสร้างพระเมรุ	๑๐
พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙	๑๑
“แดนหิมพานต์” ก้าวแรกสู่ประตูสวรรค์	๑๔
แดนสวรรค์ชั้นที่ ๑ “จาตุมหาราชิกา”	๒๒
เยี่ยมแดนดาวดึงส์	๒๔
“พระจิตกาธาน” ส่งเสด็จสู่สวรรค์ชั้นดุสิต	๓๐
คติ “นาค” ในราชรถ	๔๔
พิธีกรรมความตายในอุษาคเนย์	๕๐

คำนิยม

กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐ เกือบครึ่งปี ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ เสด็จสวรรคตแล้ว แต่พระบรมฉายาลักษณ์คราเสด็จเยี่ยม พสกนิกรที่หาดราไวย์ บนเกาะภูเก็ต พ.ศ. ๒๕๐๒ ยังเป็นหลักฐาน ชั้นสำคัญที่ศาลนำมาพิจารณา แล้วพิพากษาให้ชาวเล เผ่าอูรักลาไวย์ ซึ่งพักพิงบนหาดราไวย์มานาน ชะคดีที่มีกลุ่มทุนฟ้องว่าชาวเลบุกรุก ที่ดินของเขา ตามโฉนดที่อ้างว่าออกใน พ.ศ. ๒๕๓๐

ในท่ามกลางความทุกข์โศกประหนึ่งผืนแผ่นดินยังร่ำไห้ จากการ เสด็จสวรรคตของภัทรกษัตริย์ ผู้เป็นที่รักยิ่ง เรายังได้ประจักษ์ถึงการ เตรียมงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ตามโบราณ ราชประเพณี อันสะท้อนถึงความมั่งคั่งทางภูมิปัญญาด้านศิลปะทุกแขนง อันเกิดจากการสั่งสมทางวัฒนธรรมเป็นเวลายาวนาน และกลั่นออกมาจาก จิตใจที่เปี่ยมด้วยความจงรักภักดีของเหล่าช่างฝีมือ ทั้งที่เป็นข้าราชการ และช่างจิตอาสา เพื่อส่งเสด็จพระภูมินทร์ในดวงใจสู่สวรรคาลัย

หนังสือ “หัวใจของแผ่นดิน” ที่ผ่านการศึกษาค้นคว้าว่าด้วย พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ มาอย่างประณีต โดยทีมข่าว ศิลวัฒนธรรมและบันเทิง สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส จึงถือเป็นประจักษ์ พยานสำคัญ ยืนยันความรู้เรื่องเฟื่องฟูของสรรพวิชาศิลปกรรมของ ชาติไทย และความรัก ความผูกพัน อีกทั้งความอาลัยของราษฎรไทย ที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ อย่างหาที่สุดมิได้

ธีรภาพ โลหิตกุล

คำนำ

การเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพล-
อดุลยเดช วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙ นำมาซึ่ง
ความโศกเศร้าของพสกนิกรทั้งแผ่นดิน สถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส
ได้จัดรายการพิเศษเพื่อน้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณ และถวายอาลัย
ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ผ่านการรายงานข่าว รายการสารคดี และกิจกรรม
ในโครงการแสงจากพ่อสู่ความยั่งยืน

หนังสือ “หัวใจของแผ่นดิน” ค้นคว้า เรียบเรียง และคัดสรรข้อมูล
ส่วนหนึ่งจากรายการสารคดีเชิงข่าว “หัวใจของแผ่นดิน” ผลิตโดย
ทีมข่าวศิลปวัฒนธรรมและบันเทิง ถ่ายทอดเบื้องหลังงานศิลป์ รวมถึง
คติที่มา ตลอดจนเรื่องราวของผู้คนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการเตรียมงาน
สำคัญของแผ่นดิน “พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในหลวง
รัชกาลที่ ๙”

ภูมิปัญญางานช่างที่สั่งสม สืบสานผ่านการสร้างพระเมรุมาศ
การบูรณปฏิสังขรณ์ราชรถ พระยานมาศ และการจัดทำเครื่องประกอบ
พระราชอิสริยยศ เกร็ดน่ารู้พร้อมคติที่มาจากโบราณราชประเพณี คือ
เรื่องราวที่ถ่ายทอดไว้ในหนังสือเล่มนี้ หวังเป็นอย่างยิ่งว่าข้อมูลที่รวบรวม
และร้อยเรียงเพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจ
และร่วมเป็นหนึ่งในการบินที่กประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญของแผ่นดิน

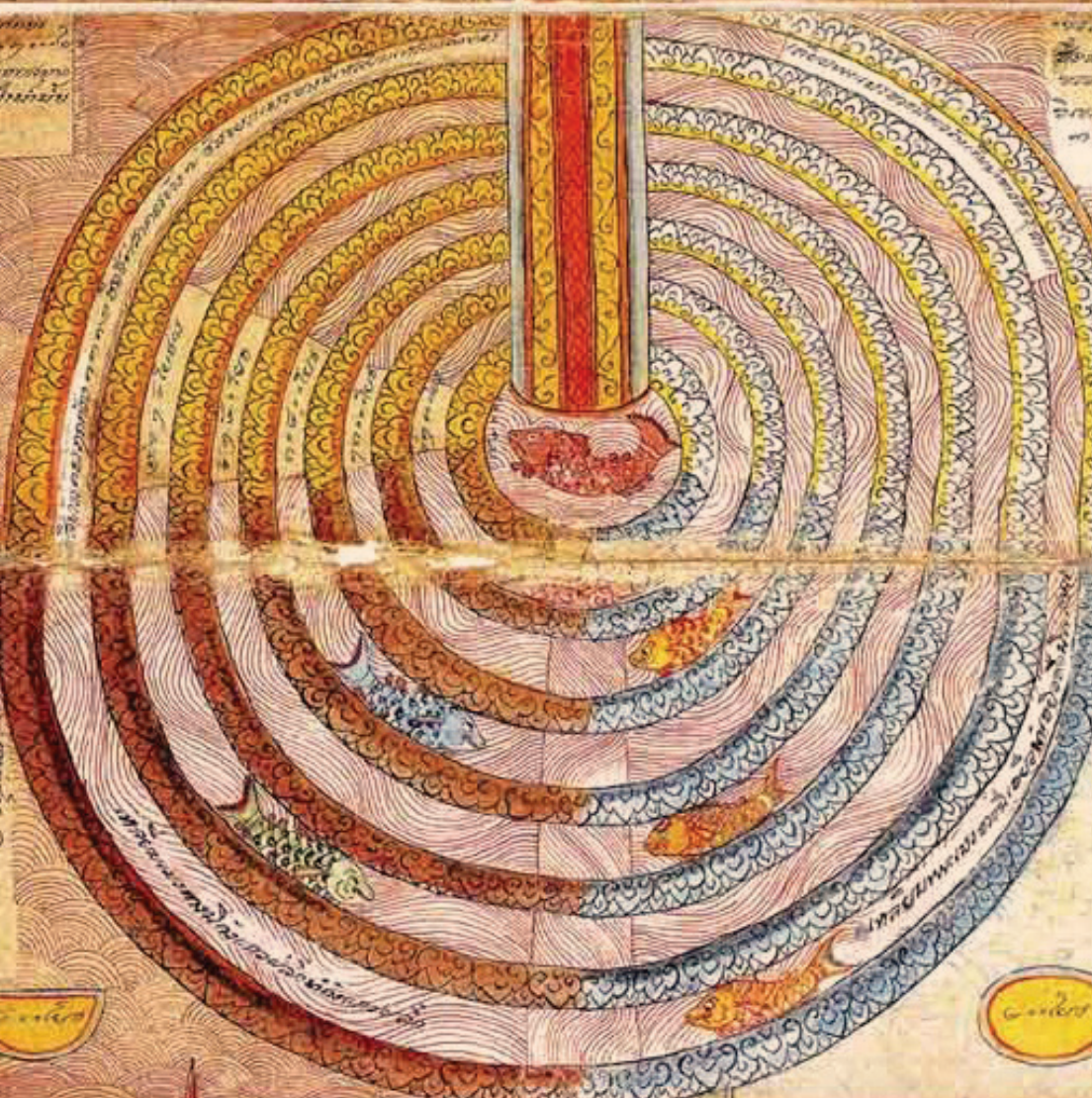
พรรณี รุ่งสว่าง

ตุลาคม ๒๕๖๐

พระเมรุมาศแห่งแผ่นดิน

การจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงโดยการสร้างพระเมรุมาศเป็นการถวายพระเกียรติยศอย่างสูงแต่พระมหากษัตริย์ที่เสด็จสวรรคต ในอดีตยังแสดงถึงความมั่นคงของบ้านเมือง และความรุ่งเรืองทางศิลปกรรมของชาติ เพราะเป็นที่รวมสรรพวิชางานช่างทุกแขนง โดยเฉพาะงานพระราชพิธีพระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ ๙ นี้ สะท้อนถึงความแน่นหนาของสถาบันพระมหากษัตริย์กับราษฎรในแผ่นดิน

❖ จักรवाल ในงานพระเมรุ

ต้นธารของงานพระบรมศพในไทยรวมถึงเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รับมาจากอินเดีย พร้อมการเข้ามาของศาสนาพุทธ และพราหมณ์ หรือฮินดู โดยเฉพาะในกลุ่มของผู้ปกครอง คดีฮินดู ถูกนำมาใช้เพื่อรองรับสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ปกครองในเวลานั้น ที่เห็นชัดคืออาณาจักรเขมรโบราณ อาณาจักรจามปา ทางตอนใต้ของเวียดนาม และอาณาจักรมชปาหิต ในชวาตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศอินโดนีเซีย เชื่อกันว่ากษัตริย์เป็นองค์อวตารของเทพเจ้าทรงจุดจากสวรรค์ลงมาปกครองมนุษย์ เมื่อเสด็จสวรรคตจึงต้องส่งพระองค์กลับคืนสู่ดินแดนเทพเจ้าที่จากมา โดยจำลองแดนสวรรค์บนโลกมนุษย์เพื่อประกอบพระราชพิธีปลงพระบรมศพให้สมพระเกียรติ

แดนสวรรค์ที่กล่าวมานั้นก็คือ **“เขาพระสุเมรุ”** ศูนย์กลางจักรवाल รายล้อมด้วยทิวเขาทั้ง ๗ หรือ **“สัตบริภันท์”** ได้แก่ ยุคนธร, อสินธร, กรวิก, สุทสนะ, เนมินธร, วินตกะ และอัศกัณ คั่นด้วยทะเล ๗ ชั้น **“มหานทีสีทันดร”** โดยมีทิวป์ ๔ ทิศ ได้แก่ **อูตรกुरुทิวป์** อยู่ทิศเหนือ, **ชมพูทิวป์** ทิศใต้, **บุพวิทเททิวป์** ทิศตะวันออกเฉียง และ **อมรโคยานทิวป์** ทิศตะวันตก บนยอดเขาเป็นที่ตั้งของ **“สวรรค์ชั้นดาวดึงส์”** มี **“ไพชยนต์มหาปราสาท”** ที่ประทับของพระอินทร์ ดังนั้น พระเมรุมาศที่สร้างจึงต้องมีความสูงใหญ่และมียอดแหลม ให้เหมือนกับวิมานไพชยนต์

❖ แรกสร้างพระเมรุ

แม้อาณาจักรเขมรโบราณจะสร้างปราสาทหิน เช่น นครวัด ประหนึ่งเป็นเมรุมาศถาวรเอาไว้ติดแผ่นดินมาตั้งแต่สมัยเมืองพระนคร แต่เชื่อกันว่าเพิ่งมีการสร้างพระเมรุมาศในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย รัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง ด้วยช่วงเวลานั้นมีการรับเอาประเพณีของเขมรเข้ามาหลายอย่าง แทนที่จะสร้างด้วยศิลาขนาดใหญ่ พระเมรุมาศซึ่งสร้างบนที่ลุ่มเจ้าพระยา เลือกทำเป็นเครื่องไม้เน้นความงดงามอลังการ

กรมศิลปากร

พระเมรุมาศ
สำนักสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร

โดยกำหนดที่ตั้งพระบรมศพไว้ที่**พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์** กล่าวกันว่าเป็นต้นแบบพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท สมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งใช้ประดิษฐาน **“พระบรมศพพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ”** เช่นกัน ครั้นถึงเวลาออกพระเมรุก็จะเคลื่อนขบวนแห่พระบรมศพผ่านสนามชัยพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์, วัดพระศรีสรรเพชญ์ ไปถวายพระเพลิงที่ **“ทุ่งพระเมรุ”** บริเวณหน้าวัดมงคล-บพิตรในปัจจุบัน

❖ ภาพร่างพระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙

❖ พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙

จากพระปรมาภิไธย **“พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร”** ทรงมีสร้อยพระนาม **“รามาริบัติ”** แสดงคติที่ว่าทรงเป็น **“องค์นารายณ์อวตาร”** พระปฐมบรมราชโองการ **“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”** เห็นได้ชัดว่าทรงยึดหลักทศพิธราชธรรมในการปกครอง เปรียบดังพระโพธิสัตว์

❖ รูปพระโพธิสัตว์
ตราประจำพระราชวังดุสิต

ในการจัดสร้างพระเมรุมาศจึงเน้นความเป็นมหาราชา ตกแต่งโดยใช้ **สัญลักษณ์ครุฑ เครื่องราชกกุธภัณฑ์ และยอดฉัตรสูงสุด ๙ ชั้น “นพปฎลเศวตฉัตร”**

ตามคติไตรภูมิ หลังเสด็จสวรรคตพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในสถานะ **“พระโพธิสัตว์”** สถิตอยู่บน **“สวรรค์ชั้นดุสิต”** เครื่องยอดพระเมรุมาศจึงออกแบบให้มีประติมากรรมพระโพธิสัตว์ โดยนำต้นแบบมาจากรูปพระโพธิสัตว์ตราประจำพระราชวังดุสิต ลักษณะประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัว ห้อยพระบาทขวา พระหัตถ์ซ้ายถือดอกบัวตูม มีพระชยานิพุทธตรงเศียร การสื่อถึงพระโพธิสัตว์ยังมีในงานสถาปัตยกรรมกลุ่มอาคารในมณฑลพิธีท้องสนามหลวง ประกอบด้วย พระที่นั่งทรงธรรม ศาลาลูกขุน ทับเกษตร และทิม

พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙ มี**รูปทรงบุษบก ๙ ยอด ส่วนฐานกว้างด้านละ ๖๐ เมตร สูง ๕๐.๔๙ เมตร ตรงกลางเป็นบุษบกขนาดใหญ่ ๗ ชั้นเชิงกลอน** แสดงความยิ่งใหญ่ สื่อถึงมหาปราสาทเทียบเคียงพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้สำหรับประดิษฐานพระบรมโกศ ตั้งอยู่บนชั้นซาลารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ๓ ชั้น มีบันไดทางขึ้น ทั้ง ๔ ทิศ ทิศตะวันตกหันหน้าเข้าพระที่นั่งทรงธรรม โครงสร้างพระเมรุมาศเป็นเหล็กยึดด้วยนอต ฐานรากใช้พื้นดินรับน้ำหนักโดยไม่มีเสาเข็ม แม้วัสดุจะต่างไปจากเดิมที่เคยสร้างด้วยซุงและไม้ แต่ยังคงยึดหลักความเชื่อเรื่องไตรภูมิ

ตามคติทางพระพุทธศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลจากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูมาอีกทอดหนึ่ง ที่กล่าวถึงจักรวาล มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลาง รายล้อมด้วยวิมานท้าวจตุโลกบาล และเขาสัตบริภคณ์

ฝั่งของพระเมรุมาศ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง สัมพันธ์กับศาสนสถานที่สำคัญ โดยวางแนวแกนทิศเหนือและทิศใต้เป็นแนวเดียวกับพระศรีรัตนเจดีย์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และแนวแกนทิศตะวันออกและทิศตะวันตก เป็นแนวเดียวกับพระอุโบสถ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร พระเมรุมาศประกอบด้วยชั้นต่างๆ ดังนี้

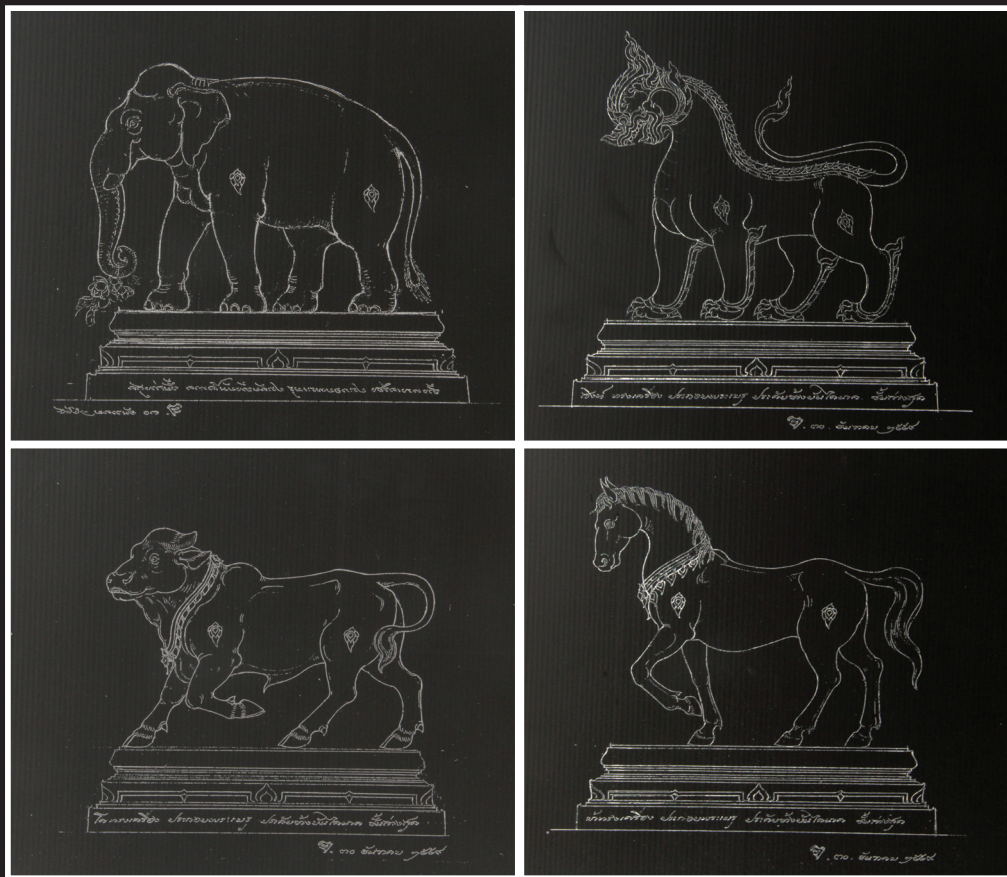
ลานอุตราวรรต หรือพื้นโดยรอบพระเมรุมาศ มีสระอโนดาต ทั้ง ๔ ทิศ และเขามอจำลอง ภายในสระประดับด้วยประติมากรรมสัตว์หิมพานต์ ได้แก่ ช้าง สิงห์ โคน ม้า และสัตว์หิมพานต์ตระกูลต่างๆ

ฐานชालาชั้นที่ ๑ เป็นชั้นล่างสุด มีรั้วราชวัติฉัตรแสดงอาณาเขตพระเมรุมาศ และมีเทวดานั่งคุกเข่าถือบังแทรก ส่วนที่มุมทั้งสี่ของฐานมีประติมากรรมท้าวจตุโลกบาลประทับยืนหันหน้าเข้าสู่บุษบกองค์ประธาน

ฐานชालาชั้นที่ ๒ มี “หอเปลื้อง” ทรงบุษบก ๔ องค์ ตั้งอยู่ที่มุมทั้งสี่ สำหรับจัดเก็บพระโกศทองใหญ่ พระโกศจันทน์ และอุปกรณ์สำหรับพระราชพิธี เช่น ดอกไม้จันทน์ ชันน้ำ

ฐานชालาชั้นที่ ๓ ฐานบุษบกประธานประดับประติมากรรมเทพชุมนุม จำนวน ๑๐๘ องค์โดยรอบ รองรับด้วยฐานสิงห์ ซึ่งประดับประติมากรรมครุฑยุคนาคโดยรอบอีกชั้นหนึ่ง มุมทั้งสี่ของฐานชั้นที่ ๓ นี้ เป็นที่ตั้งของ “ช่าง” ทรงบุษบกยอดมณฑปชั้นเชิงกลอน ๕ ชั้น ใช้สำหรับพระพิธีกรรม ๔ สำรับ นั่งสวดพระอภิธรรมสลับกันไปตลอดนับตั้งแต่อัญเชิญพระบรมโกศขึ้นประดิษฐานบนพระจิตกาธาน จนกระทั่งการถวายพระเพลิงเสร็จสิ้น

❖ “แदनหิมพานต์” ก้าวแรกสู่ประตูลสวรรค์

❖ แบบร่างสัตว์ประจำทิศ ช่าง สิงห์ โคนี่

“หิมพานต์” เป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ มีสระน้ำใหญ่ ๗ สระ หนึ่งในนั้นคือ “สระอโนดาต” ธารน้ำทั้งหลายไหลลงมาสระนี้ พื้นสระเป็นแผ่นหินกายสิทธิ์เชื่อมโนศิลา มีดินกายสิทธิ์ชื่อหรดาล มีน้ำใสสะอาด บริสุทธิ์ดั่งแก้วมณี เย็นอยู่เสมอ และเต็มเปี่ยม ไม่มีวันเหือดแห้งจนกว่าจะสิ้นมหากัป มีท่าอาบน้ำมากมาย เป็นที่

สรงสนานของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันต์
ทั้งหลายรวมถึงผู้วิเศษมีฤทธิ์ เช่น ฤาษี วิทยาธร ยักษ์ นาค และ
เทวดา

สระอโนดาต แปลว่า “ไม่ถูกแสงส่องให้ร้อน” ทั้งนี้เพราะ
มีภูผาโค้งโอบบังแสงไว้ด้านบน ทำให้แสงอาทิตย์หรือพระจันทร์
ไม่สามารถส่องผ่านไปได้ จากสระอโนดาตมีปากทางให้
น้ำไหลระบายสู่ ๔ ทิศ มีสัตว์ประจำทิศ คือ ช้าง สิงห์ โคน ม้า
โดยธารน้ำด้านทิศใต้ ซึ่งมีโคประจำทิศ ไหลสู่ชมพูทวีปกลายเป็น
แม่น้ำ ๕ สายหล่อเลี้ยงมนุษย์ในนาม “**ปัญจมหานที**” ประกอบด้วย
คงคา ยมูนา อจิรวดี มหิ และสรภู

จากคติดังกล่าวมานั้นนำไปสู่การจัดสร้างตกแต่งพื้น
ด้านล่างของพระเมรุมาศ ด้วยการจำลองเป็นสระอโนดาต โดยขุดสระ
ขึ้นมาจริง ๆ ประดับด้วยเขามอ ไม่ได้ดิบราณของไทย และ
พันธุ์พืชสวยงาม รวมถึงรูปปั้นสัตว์ขนาดย่อส่วน โดยมีสัตว์มงคล
๔ ทิศ คือ ช้าง สิงห์ โคน ม้า

ทิศเหนือ มีช้างประจำทิศ

ในตำราคชลักษณ์ ช้างเผือกมี ๔ ตระกูล คือ **อิศวรพงศ์**
พรหมพงศ์ **วิษณุพงศ์** และ**อัคนิพงศ์** แบ่งตระกูลตามเทพเจ้า
ผู้สร้าง ถือกันว่าเป็นช้างมงคลที่หากมาสู่พระบารมีจะบังเกิดความ
เจริญรุ่งเรือง เป็นที่มาของแนวคิดในการสร้างประติมากรรมช้าง
มงคลเพื่อประดับเขามอในสระอโนดาต โดยทีมช่างประติมากรรม
ไทย วิทยาลัยเพาะช่าง ผู้รับหน้าที่ปั้นประติมากรรม เลือก “**ช้าง**
ตระกูลพรหมพงศ์” เนื่องจากพ้องเสียงกับ “**พรหมวิหาร ๔**”
เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อันเป็นหลักธรรมในการปกครอง
ของในหลวงรัชกาลที่ ๙

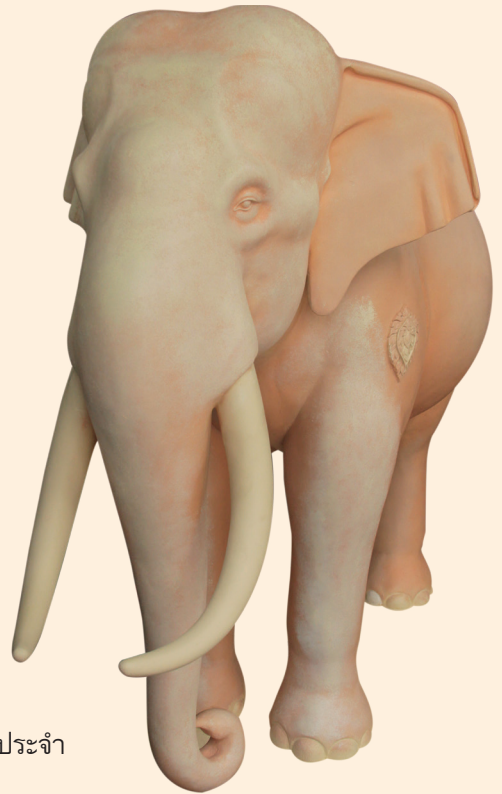
❖ ภาพสระอินดาตแยกเป็น ๔ ทิศ และมีสัตว์ประจำทิศต่างๆ จากสมุด
 ภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖
 ๑๖ หัวใจของแผ่นดิน

ช้างตระกูลพรหมพงศ์มีทั้งหมด ๑๐ หมู่ หรือเรียกว่า **“ช้างสิบตระกูล”** ประกอบด้วย ฉันทันตหัตถี อุโบสถหัตถี เหม-หัตถี มงคลหัตถี คันธหัตถี ปิงคหัตถี ตามพหัตถี ปันชนรหัตถี คังโคยหัตถี และกาพาวกหัตถี

ที่กล่าวถึงเป็นพิเศษ คือ **“มงคลหัตถี”** กับ **“ฉันทันต-หัตถี”** โดยฉันทันตถือกันว่าเป็นพญาช้างซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ลงมาบำเพ็ญบารมี ตำราคชลักษณ์ระบุว่า มีผิวกายขาวดุจสีเงิน ยวง ขณะที่ในชาติก่อนกว่ามีंगाเปล่งรัศมี ๖ ประการ ในการจัดสร้างประติมากรรมจึงออกแบบให้เป็นช้างสีขาว มีंगा ๖ แฉก

ส่วน **“มงคลหัตถี”** ตำรามีผิวกายสีนิลอัญชัน ออกแบบเชื่อมโยงกับในหลวงรัชกาลที่ ๙ ด้วยการเพิ่มลักษณะพิเศษของช้างในตระกูลอิศวรพงศ์เข้าไปด้วย นั่นคือลักษณะ **“งา อ้อมจักรวาล”** หรือมีงาขวยยาวกว่างาซ้าย อ้อมโอบวง ซึ่งเป็นลักษณะมงคลที่พบใน **“พระเศวต-อดุลยเดชพาหนะ”** ช้างเผือกประจำรัชกาลที่ ๙

❖ ประติมากรรมช้าง สัตว์มงคลประจำ
ทิศเหนือ ปั้นโดยสำนักช่างสิบหมู่

ทิศตะวันออก มีสิงห์ประจำทิศ

“สิงห์ ๔ ทระกูล” เจ้าแห่งป่า เป็นผู้นำแห่งจตุรงคบาท หรือสัตว์สี่เท้าทั้งปวง นอกจากมีกำลังมหาศาล ยังมีลักษณะแตกต่างกันไป คือ ไกรสรราชสีห์ ขาวดุจสีสังข์ มีขนแผงคอริมฝีปาก ขนหาง และเล็บเป็นสีแดงตั้งฝ่ารัตนกัมพล, ภาพราชสีห์หะ รูปร่างโตดุจโคหนุ่มผิวกายดำ, ดินสีหะ สีแดงมีกีบเท้าเป็นม้า กินพืชเป็นอาหาร และบัณฑิตุราชสีห์ กินเนื้อ สีกายดุจใบไม้เหลือง รูปแบบประติมากรรมยังแฝงความหมายต่างๆ เช่น ออกแบบให้สิงห์สวมมงกุฎ สร้างงามสมเป็นสัตว์มงคลในพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ยังมีท่าทางต่างกัน เช่น ให้มีกิริยาก้าวอย่าง สือถึงชีวิตที่ยังต้องเดินไปข้างหน้า

❖ ประติมากรรมสิงห์
สัตว์มงคลประจำทิศตะวันออก
ปั้นโดยสำนักช่างสิบหมู่

ทิศใต้ (ฝั่งวัดพระแก้ว) มีโคประจำทิศ

ประกอบด้วย **โค ๘ ตระกูล** ได้แก่ โคอสุภราช มีสีกายดำ นวล มีต่าง ๗ แห่ง ที่ หน้า หนอก หาง และเท้าทั้งสี่, โคอระบิน กายสีแดง (บางฉบับเรียก โคจงกลนี หรือ โคนิล), โคอหา กายสีขาวยาว, โคอหงษ์ กายสีเหลือง, โคอสีเมฆ, โคอสีทองแดง, โคมี่ ลายจุดเกล็ดปลา และโคอสีดั่งเสี้ยนไต้หวัน มีสีน้ำตาลอมแดง บั้นโดยยึดตามจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์ เน้นความ

สง่างามเปรียบดังโคในพระราชพิธี

จรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

❖ ประติมากรรมโค
สัตว์มงคลประจำทิศใต้
ปั้นโดยสำนักช่างสิบหมู่

ทิศตะวันตก มีม้าประจำทิศ
(ทางขึ้นสำหรับวางดอกไม้จันทร์)

ม้า ๔ ตระกูล คือ วลาหก กายสีขาว ศีรษะดำ ปากและเท้าสีแดง, อาชาไนย สีเลื่อมดั่งทอง, สินธพมโนมัย มีหน้าเป็นม้า กายเป็นพ้อ พ้อเป็นลา และอัสดร สีของม้ามี่มีความจำเพาะ ต้องตามจิตรกรรมสัตว์หิมพานต์ในพระวิหารหลวง วัดสุทัศน์ ซึ่งถือว่าเป็นสุดยอดของการรวบรวมเรื่องสัตว์หิมพานต์ ปั้นม้าทั้งทำยืน และทำวิ่ง จัดวางองค์ประกอบตามจังหวะของหินและน้ำ ตามที่สำนักช่างสิบหมู่ได้ออกแบบไว้ รูปปั้นม้ายังโดดเด่นตรงที่ลดทอนกล้ามเนื้อ แต่คงกล้ามเนื้อมัดใหญ่ไว้ ใส่เครื่องทรง แสดงความเป็นไทยประเพณี ลักษณะม้าคึกคะนอง หยอกล้อเล่นกันในหมู่อาชา

❖ ประติมากรรมม้า สัตว์มงคลประจำทิศตะวันตก สำนักช่างสิบหมู่พยายามเน้นที่ความสมจริงของกล้ามเนื้อและผิวหนัง โดยลงสีเส้นเลือดก่อนทาสีทับ ทำให้ดูเหมือนมีเส้นเลือดใต้ผิวหนังสมจริง

❖ ประติมากรรม
ม้า ๔ ตระกูล โดย
ช่างเมืองเพชร

ประติมากรรมสัตว์หิมพานต์ **สิงห์ โค** และ**ม้า** บันโดย
“กลุ่มช่างปูนปั้นเมืองเพชรบุรี” นอกจากนี้ ยังมี “**นกทนต์ิมา**”
เป็นนกยืนถือกระบอง ตามตำนานว่าคอยยืนยามอยู่เชิงเขา
พระสุเมรุ มีลักษณะคล้ายครุฑ มีเขี้ยว ตาแบบจระเข้ หางอย่างไก่
ปีกและขาอย่างนก คอยปกป้องไม่ให้สิ่งชั่วร้ายเข้ามา

งานปูนปั้นสกุลช่างเมืองเพชร มี
ลักษณะอ่อนช้อยงดงามอย่างพิเศษ จึง
ได้ถวายงานในพระราชพิธีสำคัญเสมอมา
นอกจากลวดลายประดับเป็นเอกลักษณ์
กรรมวิธีการผสมปูนยังมีรูปแบบเฉพาะ
ตัวสีบร้อมคาน้ำบร้อมปี ผสมปูนขาว ทราย
เยื่อกระดาษ กากน้ำตาล และกาบหนัง เมื่อ
จะใช้จึงค่อยๆ เติมน้ำในเนื้อปูนและทำให้
เข้ากัน จะได้ “ปูนสด” สูตรเฉพาะช่าง
เมืองเพชร ที่มีคุณสมบัติพิเศษคือยึดหยุ่น
สูง ขึ้นรูปได้ง่าย

❖ แดนสวรรค์ชั้นที่ ๑ “จาตุมหาราชิกา”

❖ ประติมากรรมท้าว
กุเวร ตามคติคือเจ้า
แห่งยักษ์ ถือกระบอง
เป็นอาวุธ และท้าว
ชตรฐ ตามคติถือกัน
ว่าเป็นผู้ปกครองเหล่า
คนธรรพ์ หรือเทวดา
ที่ทำหน้าที่เล่นดนตรี
บนสวรรค์ พระหัตถ์
จึงถือพิณ

สวรรค์ชั้นที่ ๑ “จาตุมหาราชิกา” มี “ท้าวจตุโลกบาล” มีหน้าที่ดูแลรักษาโลก เป็นเทวดาผู้ป้องกันอันตรายที่จะเกิดแก่มนุษย์ ประจำ ๔ ทิศ

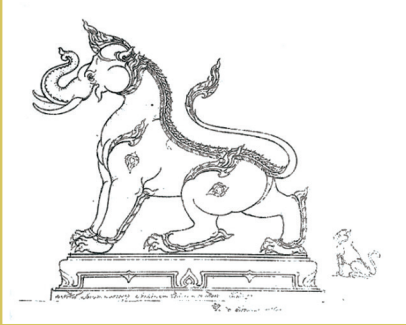
ท้าวกุเวร หรือ **ท้าวเวสสุวรรณ** ดูแลรักษาโลกด้านทิศเหนือ

ท้าววิรุฬหก ดูแลรักษาโลกด้านทิศใต้

ท้าวชตรฐ ดูแลรักษาโลกด้านทิศตะวันออก

ท้าววิรูปักษ์ ดูแลรักษาโลกด้านทิศตะวันตก

ท้าวจตุโลกบาลทั้งสี่เสด็จลงมาจากสวรรค์ เพื่อรับเสด็จในหลวงรัชกาลที่ ๙ เสด็จสู่สวรรค์ ประติมากรรมทั้งสี่นี้ประดิษฐานไว้บนฐานไฟที่ชั้นที่ ๑ บริเวณมุมล้อมรอบองค์พระเมรุมาศ

คชสีห์ และราชสีห์

สัตว์ใหญ่ทรงพลังอำนาจอยู่เหนือสัตว์ทั้งปวงในป่าหิมพานต์ ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์แทนข้าราชการบริพาร โดย “คชสีห์” เป็นตราประจำเสนาบดีสมุหกลาโหม เป็นสัญลักษณ์ผู้พิทักษ์แผ่นดินและพระมหากษัตริย์ แทนเหล่าทหารและตำรวจทุกเหล่าทัพ ส่วน “ราชสีห์” เป็นตราประจำเสนาบดีสมุหนายก มีหน้าที่ในการช่วยดูแลราษฎร ในหนังสือปัญหาพระยามิลินท์ ระบุคุณลักษณะ ๗ ประการของราชสีห์ไว้ คือ เป็นสัตว์สะอาดหมดจดไม่มัวหมอง, เทียวไปด้วยเท้าทั้งสี่,

เยื้องกรายกล้าหาญ รูปร่างโอ้อ่าสร้อยคอสะสวย, ไม่นอบน้อมต่อสัตว์ใดแม้ต้องแลกด้วยชีวิต, พบอาหารที่ใดก็จะกินอ้อมเสียที่นั่น ไม่เลือกว่าอาหารดีหรือไม่, ไม่สะสมอาหาร และไม่กินเกินต้องการ ซึ่งทั้งหมดเป็นคุณลักษณะที่ข้าราชการพลเรือนพึงมี ประติมากรรมคชสีห์และราชสีห์ ติดตั้งไว้ข้างบันไดด้านขวาและซ้ายของทางขึ้นไฟที่ชั้นที่ ๒ ทุกทิศของพระเมรุมาศ

หัวใจของแผ่นดิน ๒๓

❖ เยี่ยมแดนดาวดั่งส์

บริเวณเชิงเขาพระสุเมรุนอกเขตป่าหิมพานต์ มี “**วิมานฉิมพลี**” ถิ่นอาศัยของ “**ครุฑ**” คนไทยรับรู้เรื่องของครุฑผ่านศาสนาและความเชื่อ ทั้งในเชิงสัญลักษณ์พระมหากษัตริย์ เช่น ครุฑบนตราพระราชลัญจกร และธงครุฑพ่าห์ จากความเชื่อที่ว่าพระมหากษัตริย์คือองค์อวตารของ

“**พระนารายณ์**” ซึ่งมีครุฑเป็นเทพพาหนะ ดังนั้น ครุฑจึงติดตามพระมหากษัตริย์ไปทุกแห่งหน

พระเมรุมาศในหลวงรัชกาลที่ ๙ จึงมีการสร้างประติมากรรมครุฑ มีความสูงถึง ๒๗๕ เซนติเมตร ประดิษฐานบริเวณบันไดทางขึ้นฐานไพที ชั้นที่ ๓ นอกจากนี้ยังมีการจัดสร้างประติมากรรมขึ้นเป็นพิเศษ คือ พระพิเนก-พระพิณาย เทพที่มีเศียรเป็นช้าง ประดิษฐานคู่กัน ชั้นเดียวกับครุฑ

❖ การปั้นประติมากรรม
พระพิเนก-พินาย คำนึงถึง
ความสมจริงทางกายวิภาค
จึงมีการใช้คนจริงเป็นแบบ
ปั้น และออกแบบให้ยื่นแบบ
“นาฏยลักษณ์” หรือท่วงท่า
แบบโขน เพื่อความงดงาม
ไม่ว่าจะมองในมุมนาฏศิลป์
หรือทัศนศิลป์

❖ ประติมากรรมครุฑ
ต้นแบบดินเหนียว ใน
อิริยาบถยืนถือดอกบัว

เทพยดาแห่งแดนสวรรค์

สิ่งที่ขบขันให้พระเมรุมาศเป็นแดนศักดิ์สิทธิ์อย่างสมบูรณ์แบบก็คือประติมากรรมเหล่าเทพ ซึ่งในครั้งนี่ มีแนวคิดชุมนุมเทพยดาทุกชั้นฟ้าให้ร่วมส่งเสด็จสู่สวรรค์

ประติมากรรมมหากษ

ตามคติฮินดู มีมหากษสูงสุด ๓ องค์ คือ **“พระพรหม”**, **“พระนารายณ์”** และ **“พระอิศวร”** ทำหน้าที่ในจักรวาลคือ สร้างรักษา และทำลาย หากในคติไตรภูมิ ยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของ **“นครไตรตรึงษ์”** หรือ **สวรรค์ชั้นดาวดึงส์** มี **“พระอินทร์”** เป็นผู้ปกครอง จึงเพิ่มเป็นหนึ่งในกลุ่มมหากษ ประดิษฐานบริเวณชั้นชาลาที่ ๓

ประติมากรรมมหาเทพทั้งสี่ คงรูปลักษณะตามคัมภีร์ปุราณะ ผสานกับแนวคิดประติมากรรมร่วมสมัย ทำให้มีความสมจริง ทั้งในส่วนกล้ามเนื้อ รวมไปถึงพระพักตร์ที่เน้นศิลปะแนวเสมือนจริง องค์สำคัญคือ **“พระนารายณ์”** ผิวพระวรกายสีม่วง มี ๔ กร เป็นประติมากรรมเพียงชิ้นเดียวที่พระพักตร์คล้ายพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สะท้อนคติพระมหากษัตริย์ทรงเป็นนารายณ์อวตาร โดยแยมพระโอษฐ์แสดงพระมหากรุณาธิคุณ ต่อพสกนิกร ขณะที่ฐานรองประติมากรรมออกแบบเป็นรูปครุฑ และศิลปะปูนปั้นรูปพืชพรรณผลไม้ เช่น ทูเรียน มังคุด และดอกไม้ นานา สื่อถึงความอุดมสมบูรณ์

ประติมากรรม **“พระพรหม”** ครั้งนี้ มีความพิเศษที่พระพักตร์ทั้งสี่มีลักษณะแตกต่างกัน พระพักตร์หน้าเป็นชายหนุ่ม พระพักตร์หลังเป็นชายชรา พระพักตร์ขวาเป็นเด็ก และพระพักตร์ซ้ายเป็นสตรี เป็นจินตนาการของช่างและสื่อถึงวัฏฏะที่ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยง

❖ งานเขียนสีประติมากรรมเทวดานั่ง-ยืน ที่หอประติมากรรมต้นแบบ
กรมศิลปากร

ประติมากรรมเทวดา

บนชั้นชาลาชั้นที่ ๑-๓ ตกแต่งด้วยประติมากรรมเทพเทวดา ได้แก่ “เทวดานั่งอัญเชิญบังแทรกและพุ่ม” ประดิษฐานบนฐานไพที ชั้นที่ ๑ ๒ และ ๓ รวม ๕๖ องค์ และ “เทวดายืนอัญเชิญฉัตร” ประดิษฐานไว้บนฐานไพทีชั้นที่ ๓ ติดกับบันไดทางขึ้นพระมณฑป พระเมรุมาศ รวม ๘ องค์ ส่วนสำคัญของประติมากรรมชุดนี้คือการลงสีกาย โดยใช้ “สีขาวกระบัง” หรือสีขาวหม่น (คำว่า “กระบัง” หมายถึง “ดินขาว”) ขณะที่ดวงตาใช้ถึง ๕ สี คือ สีทอง สีทองแดง สีน้ำเงิน สีส้ม และสีเนื้อ เพื่อสร้างมิติสมจริง ส่วนผ้านุ่งถอดแบบจากลายผ้าในจิตรกรรมโบราณ และลวดลายผ้าโพกศีรษะเป็นลายตามจินตนาการของช่างเขียน ผูกขึ้นจากลายพรรณพฤกษา และลายนกคาบ-นาคขบ ซึ่งเครื่องทรงเหล่านี้จะไม่ซ้ำกันในแต่ละคู่เทวดา

หัวใจสำคัญของงานปั้น คือ ประติมากรรมต้นแบบในการทำพิมพ์หล่อไฟเบอร์กลาส ซึ่งต้องใช้ดินชนิดพิเศษตามแบบช่างโบราณ คือ “ดินขี้หมูเหลื่อม” เป็นดินเหนียวที่มีเนื้อละเอียดมาก เงางาม สว่างในตัว เมื่อนำมาขึ้นรูปไม่ต่าง เนื้อดินสีเสมอกัน แลเห็นแสงเงาและความตื้นลึกได้ชัดเจนว่าดินเหนียวทั่วไป ส่วนใหญ่พบตามแหล่งใกล้แม่น้ำ เช่น นครปฐม และปทุมธานี สำนักช่างสิบหมู่เคยหาซื้อได้จากร้านขายดินย่านพรานนกซึ่งในอดีตเป็นย่านโรงหล่อพระ ปัจจุบันมีราคาสูงมาก และไม่

สามารถหาซื้อได้อีกแล้ว โดยดินขี้หมูเหลื่อมที่สำนักช่างสิบหมู่ใช้นี้ ผ่านการใช้งานประติมากรรมต้นแบบต่างๆ มากกว่า ๓๐ ปี เมื่อเสร็จงานก็จะเก็บรักษาไว้ในห้องเป็นอย่างดี เพื่อนำมาใช้ในงานประติมากรรมครั้งต่อไป

❖ “พระจิตกาธาน” ส่งเสด็จสู่สวรรค์ชั้นดุสิต

บริเวณชั้นชาลาบนสุด มีบุษบกองค์ประธาน ถือเป็นสัญลักษณ์
เขาพระสุเมรุ เป็นที่ตั้งของ “**พระจิตกาธาน**” หรือฐานที่ทำขึ้นสำหรับถวาย
พระเพลิงพระบรมศพ เป็นสถานที่สำคัญในการกลับคืนสู่ “**ทิพย์สภาวะ**”

พระจิตกาธานเป็นคำเรียกเฉพาะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน และ
พระบรมวงศานุวงศ์ ขณะที่คนสามัญเรียก “**เชิงตะกอน**” ประกอบด้วย
แท่นฐานสำหรับเผาทรงสี่เหลี่ยม ภายในใส่ดินเสมอปากฐานสำหรับวาง
ท่อนพี้นไม้จันทร์ ตกแต่งด้วยกระดาดสี และเครื่องสดสำหรับเป็นเครื่อง
ป้องกันไฟ

ณ ที่แห่งนี้ ถือเป็นสถานที่สุดท้ายบนโลกมนุษย์ จึงต้องประดับอย่าง
งดงามสมพระเกียรติสภาวะแห่งเทพที่กำลังจะมาถึง โดยภายในพระ-
จิตกาธานยังมีเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศตามโบราณราชประเพณี
และงานช่างชั้นสูง ประกอบด้วย พระโกศจันทร์, ฉากบังเพลิง และ
ประติมากรรมสุนัขทรงเลี้ยงที่สร้างขึ้นเป็นพิเศษ ทั้งหมดสร้างตามคติ
ความเชื่อ และความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

พระโกศจันทร์

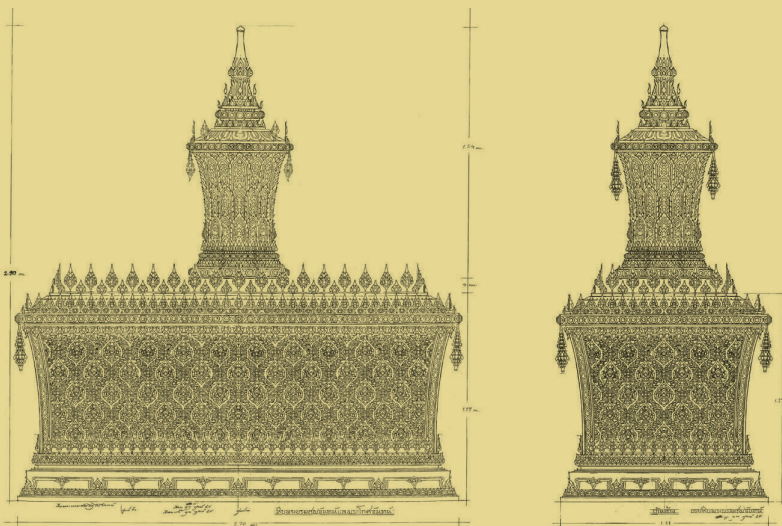
**“...แล้วจึงยกศพไปส่งสการด้วยแก่นจันทร์กฤษณาทั้งห้าแล้ว
บูชาด้วยเข้าตอกดอกไม้ทั้งหลาย ครั้นว่าส่งสการเสร็จแล้ว คนทั้งหลาย
จึงเก็บเอาธาตุพระญาณมหาจักรพรรดิราชนั้นไปประจุแลก่อพระเจดีย์...”**

ข้อความจาก “**ไตรภูมิกถา**” หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์
ในพญาลิไท แห่งกรุงสุโขทัย กล่าวถึงการใช้ “**ไม้จันทร์**” ในพระราชพิธี
พระบรมศพ แสดงถึงความสำคัญของไม้หอมชนิดนี้ที่ใช้ในพระราชพิธี
มาอย่างยาวนาน ในแง่คุณสมบัติไม้จันทร์ช่วยดับกลิ่น และเป็นไม้ที่มี

ค่าหายากยิ่ง การใช้ไม้จันทน์ประกอบพระราชพิธีพระบรมศพ จึงถือเป็นการถวายสักการะอย่างสูงสุด

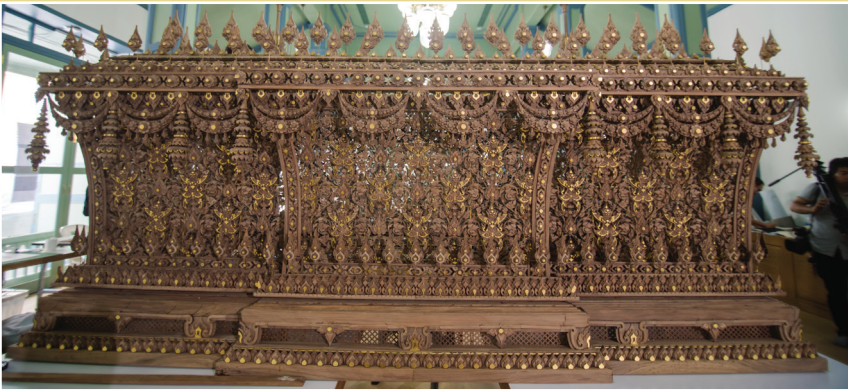
ในพระราชพิธีถวายพระเพลิง “พระโกศจันทน์” สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะในพระราชพิธีแต่ละครั้ง ใช้เป็นพืนหรือเชื้อเพลิงสำหรับพระบรมศพ มีลักษณะเป็นโกศแปดเหลี่ยม ประกอบด้วยโครงลวดตาข่าย ประดับลายซ้อนไม้ทั้งองค์ สามารถถอดแยกได้ เมื่อถวายพระเพลิงจะเปลื้องพระโกศทองออก เหลือแต่พระโกศลงในแล้วนำพระโกศจันทน์เข้าประกอบพระโกศลงในซึ่งประดิษฐานบนพระจิตกาธาน เมื่อพระโกศจันทน์ซึ่งเป็นโครงตาข่ายมีลายประดับแบบฉลุโปร่ง ติดไฟ จะทำให้เพลิงลุกไหม้ได้โดยสะดวกและสงกลิ่นหอม

แต่เดิมนั้นจะอัญเชิญพระศพลงในพระโกศ อยู่ในทำยี่น, นั้ง, คุกเข่า หรือกอดเข่าประสาณมือ เพื่อส่งพระวิญญูณเสด็จกลับสู่สวรรคต์ แต่เมื่อครั้งงานพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เปลี่ยน

❖ แบบร่างพระโกศและฐานรองพระโกศจันทน์

มาเป็นการเชิญพระบรมศพลงหีบพระศพแทน ตามพระประสงค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าเพ็ญศรี พระสกุณา หรือมัตตราสังพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ เป็นไปด้วยความทุกข์ทูลุ่ จึงตรัสว่า “อย่าทำกับฉันอย่างนี้ อึดอัดแยะ” เช่นเดียวกันกับงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ และพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ซึ่งสามารถทำตามพระราชอัธยาศัย ดังนั้น ในพระโกศจึงไม่มีพระบรมศพสถิตอยู่ แต่ตั้งไว้เพื่อเป็นพระบรมราชอิสริยยศ ส่วนหีบทรงพระบรมศพประดิษฐานหลังพระแท่นโดยมีฉาก

กั้นอยู่ โดยงานพระศพของสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี ทรงเป็นเจ้านายพระองค์สุดท้ายที่ได้อัญเชิญลงประทับยังพระโกศทองใหญ่ ซึ่งเป็นพระประสงค์ว่าจะดำรงพระเกียรติยศของการเป็นขัตติยนารีแห่งพระราชวงศ์จักรีอย่างสูงที่สุด สำนักพระราชวังจึงจัดตรงตามโบราณราชประเพณี เว้นตอน

สิ่งสุดท้ายเพื่อถวายความอาลัย คือ **“ดอกไม้จันทน์”** ที่พสกนิกรต่างร่วมประดิษฐ์ โดยดอกไม้จันทน์ครั้งนี้มีถึง ๗ ชนิด คือ ดอกดารารัตน์ กุหลาบพุดตาน ลิลลี่ กล้วยไม้ ชบาทิพย์ และชบาหนู ทั้งหมดมีความหมายลึก

ซึ้ง โดยเฉพาะ **“ดอกดารารัตน์”** หรือ Daffodil ดอกไม้ทรงโปรดของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ที่พระราชทานให้กับสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเสมอ เมื่อครั้งประทับที่สวีตเซอร์แลนด์ ดอกไม้ชนิดนี้ยังมีความหมายถึงความรักที่ไม่ต้องการสิ่งใดตอบแทน และยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความหวัง

พระราชทานเพลิงที่อัญเชิญพระโกศเข้าเตาไฟฟ้า แทนการตั้งบนพระจิตกาธาน สำหรับลวดลายของพระโกศจันทน์ในพระราชพิธีครั้งนี้ ประกอบไปด้วยกลีบจงกล ๔ ส่วน คือ เกสร กลีบแทรก กลีบใหญ่ และกลีบมุม บริเวณใจกลางประดับลายเทพบุตรประจำกลีบจงกล มีการฉลุไม้ประกอบนูนขึ้น โดยรวบรวมลายที่มีความสำคัญแสดงถึงฐานานุกตัตต์พระมหากษัตริย์อย่างสมพระเกียรติ เช่น ลายบัวกลีบขนุน ซึ่งภายในลายนี้จะมีรูปเทพนม เปรียบได้กับเหล่าเทพยดา

อีกส่วนสำคัญ คือ **ฐานรองพระโกศจันทน์** หรือที่เรียกว่า **“หีบพระบรมศพจันทน์”** มีลวดลายทั้งหมด ๑๙ ลาย รวมขึ้นไม้ฉลุกว่า ๓๓,๐๐๐ ชิ้น

เช่น กระจังรวน กระจังผ่า ดอกจอก ที่สำคัญคือ **“เครื่องถาดครุฑ”** ซึ่งเป็นลวดลายที่ผูกร้อยตัวครุฑเข้าด้วยกันถึง ๑๓๒ ตัว ให้ครุฑเป็นพาหนะแทนความหมายถึงการกลับคืนสู่สภาวะพระนารายณ์ ตามคติความเชื่อเรื่องมหาเทพอวตารปราบยุคเข็ญ ทั้งนี้ เฉพาะตัวครุฑอย่างเดียวต้องใช้การฉลุไม้ถึง ๕๓ ชิ้น

❖ ภาพนารายณ์อวตารปางที่ ๘ กฤษณาวตาร และปางที่ ๑๐ กัลกยาวตาร (บุรุษขี่ม้าขาว) ฉากบังเพลิงด้านทิศตะวันตก

ฉากบังเพลิง

“ฉากบังเพลิง” เป็นเครื่องกั้นทางขึ้นลงพระเมรุมาศ เพื่อมิให้เห็นการถวายพระเพลิงและใช้บังลม มีลักษณะเป็นฉากพับได้ ติดไว้กับเสาพระเมรุทั้ง ๔ ด้าน เมื่อใช้งานจะตั้งหรือคลี่ฉากที่พับไว้เพื่อบังพระจิตกาธาน

ที่ผ่านมาฉากบังเพลิงมักประกอบด้วยภาพเทพยดา แทนความหมายการกลับคืนสู่สรวงสวรรค์ โดยเพิ่มเติมพระราชนิยมและคุณูปการของพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์นั้นๆ หากแต่ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ได้ทำฉากบังเพลิงเป็นภาพนารายณ์อวตาร

ภาพจิตรกรรมบนฉากบังเพลิง เขียนตามแนวทางที่ในหลวงรัชกาลที่ ๙ เคยรับสั่งไว้ว่าอยากให้เขียน “ภาพจิตรกรรมไทยแต่เป็นยุคสมัยปัจจุบัน” โดยมีต้นแบบภาพจิตรกรรมบนผนังภายในพระพุทธรัดนสถานในพระบรมมหาราชวัง ลักษณะภาพมีความผสมผสานระหว่างจิตรกรรมแบบตะวันตก ๓ มิติ กับจิตรกรรมไทยโบราณ ให้ภาพบุคคลมีกล้ามเนื้อสมจริง มีแสงเงา ดูร่วมสมัย แต่คงความเป็นไทยประเพณีด้วยการปิดทองคำเปลวตามเครื่องประดับ และตัดเส้นรอบนอกเป็น “จิตรกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ ๙”

รวม ๘ ปาง ตามคติความเชื่อเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นองค์นารายณ์ อวตารปราบยุคเข็ญ ขณะที่ด้านล่างสร้างสรรค์เป็นภาพโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ๒๔ โครงการ แยกตามหมวด “ดิน น้ำ ลม ไฟ” เป็นเสมือนเครื่องบันทึกพระมหากรุณาธิคุณตลอดรัชกาลอันยาวนาน

ทิศเหนือ หมวดน้ำ

นารายณ์อวตารปางที่ ๑ มัดสยวตาร (ปลากรายทอง) และปางที่ ๒ กูรมาวตาร (เต่า) ประกอบด้วยภาพโครงการ

อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เช่น ฝนหลวง, ฝายต้นน้ำ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่, เขื่อนป่าสักชลสิทธิ์, โครงการพัฒนาลุ่มน้ำปากพนัง และกักกั้นน้ำชัยพัฒนา

ทิศตะวันออก หมวดดิน

นารายณ์อวตารปางที่ ๓ วราหาวตาร (หมีป่าเขียวเพชร) และปางที่ ๔ นรสิงหาวตาร (สิงห์ครึ่งคน) ประกอบด้วยภาพโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ได้แก่ โครงการการปรับปรุงดินกรวดศูนย์การศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้, ดินเต็ม ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบน, ดินทราย ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อน, ดินดานลูกรัง ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทราย, ดินพรุและดินเปรี้ยว ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิภพทอง

ทิศใต้ หมวดไฟ

นารายณ์อวตารปางที่ ๖ ปรศุรามาวตาร (ผู้ไขชวานเป็นอาวุธ) และปางที่ ๗ รามาวตาร (พระราม) ประกอบด้วยภาพโครงการสกัดน้ำมันจากสบู่ดำ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพาน, โรงงานผลิตไบโอดีเซล ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิภพทอง, เชื้อเพลิงอัดแท่ง แกลบอัดแท่ง โครงการส่วนพระองค์สวนจิตรลดา, ก๊าซชีวภาพ พลังงานเซลล์แสงอาทิตย์

ผลิตกระแสไฟฟ้า, กังหันน้ำผลิตไฟฟ้าที่ประตูน้ำคลองลัดโพธิ์

ทิศตะวันตก หมวดลม

นารายณ์อวตารปางที่ ๘ ฤๅษณาอวตาร และปางที่ ๑๐ กัลกยวตาร (บุรุษขี่ม้าขาว) ประกอบด้วยภาพโครงการฯ เช่น กังหันลม โครงการซึ่งหัวมันตามพระราชดำริ บ้านหนองคอไก่ จ. เพชรบุรี, ผลิตไฟฟ้าด้วยพลังงานลม และกังหันสูบน้ำ ศูนย์ช่วยเหลือผู้ประสบวาตภัยแหลมตะลุมพุก จ. นครศรีธรรมราช อันเป็นที่มาของพระราชดำริพื้นที่บางกะเจ้า อ. พระประแดง จ. สมุทรปราการ เป็นพื้นที่สีเขียว และปอดของกรุงเทพฯ เนื่องจากลมมรสุมจากอ่าวไทยจะพัดพาอากาศบริสุทธิ์ที่ผลิตจากพื้นที่นี้เข้าฟอกอากาศเสียในกรุงเทพฯ เป็นเวลา ๙ เดือน

นอกจากภาพด้านหน้าที่มีความประณีตงดงาม ด้านในยังมีความหมายลึกซึ้ง โดยออกแบบบนพื้นหลังเป็นสีชมพู ประดับตราสัญลักษณ์พระปรมาภิไธยย่อ “ภ.ป.ร.” ประกอบด้วยเหล่าบัวสวรรค์จำลองสวรรค์ชั้นดุสิต อันเป็นที่พำนักของพระโพธิ์สัตว์ก่อนเสวยชาติ ขนาบซ้ายขวาด้วยดอกมณฑาทิพย์ ดอกไม้สวรรค์แสดงนัยถึงการถวายสักการะอย่างสูงสุด

นอกจากนี้ยังออกแบบเป็นกลุ่มบัวสวรรค์ โดยสอดแทรกสัญลักษณ์ต่างๆ สื่อถึงพระมหากรุณาธิคุณ เช่น ปลานิล อันเป็นพันธุ์ปลาพระราชทาน, รวงข้าว หมายถึงความใส่พระราชหฤทัยพัฒนาพันธุ์ข้าว, หนุ้าแฝก ระลึกถึงการอนุรักษ์ดินน้ำตามแนวพระราชดำริ, หยาดฝน สื่อถึงฝนหลวงและน้ำพระราชหฤทัย

จิตรกรรมพระที่นั่งทรงธรรม

ยังมีภาพจิตรกรรมขนาดใหญ่เรียงร้อยเรื่องราวโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จำนวน ๔๖ โครงการ จากทั้งหมดกว่า ๔,๐๐๐ โครงการ ประดับบนฝาผนังพระที่นั่งทรงธรรม 3 ด้าน

และบรรเทาอหภภัยเมื่อ

ประติมากรรมสุนัขทรงเลี้ยง “ทองแดง-โจโจ”

ในงานพระเมรุมาศครั้งนี้ มีการออกแบบหุ่นปั้นสุนัขทรงเลี้ยง คุณทองแดง และคุณโจโจ ติดตั้งบริเวณพระจิตกาธาน

“**คุณทองแดง**” เป็นสุนัขเพศเมีย ลูกของ “แดง” สุนัขจรจัดบริเวณถนนพระราม ๙ ที่ในหลวงรัชกาลที่ ๙ ทรงเลี้ยงไว้ ประติมากรรมมีความพิเศษตรงที่ไม่เหมือนจริง เป็นศิลปะเชิงนามธรรม ตีความตามพระราชนิพนธ์เรื่องทองแดง สื่อถึงความถ่อมตัว นอบน้อม และอ่อนโยน และปั้นให้ยึดตัวเกินจริงเล็กน้อย เพื่อให้ดูสง่างาม เนื่องจากในหลวงรัชกาลที่ ๙ เคยตรัสว่า “คุณทองแดงสง่าเหมือนม้า” นอกจากนี้ยังสื่อถึงความซื่อสัตย์ กตัญญูผ่านแววตา และเพิ่มเติมลูกเล่น “ปลอกคอหุกระต่าย” เพื่อให้สุนัขทรงเลี้ยงดูสุภาพเหมาะกับงานสำคัญ

ส่วน “**คุณโจโจ**” เป็นสุนัขทรงเลี้ยงพันธุ์บ็อกเซอร์ช่วงปี ๒๕๐๐ มีความฉลาด แสนรู้ และมีอิริยาบถชวนยิ้ม ดังปรากฏในภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ตีพิมพ์ในหนังสือโรงเรียนราชินี โดยภาพมีอิริยาบถต่าง ๆ เช่น คาบไปป์ สวมแว่นตา อ่านหนังสือ เล่นเปียโน สำหรับประติมากรรมคุณโจโจใช้ต้นแบบจากภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ในท่าคาบไปป์ มีคำกลอนเขียนใต้ภาพว่า

บัดนั้น	โจโจปรีดีเปรมเกษมศรี
ได้ดูดกหล่อสมใจในครานี้	ไม่ต้องใส่หูหรีกั๊ตแล้ว
วางท่าโก้ไอ้อ่าสง่านัก	แต่ใจซุกสงสัยน้ำในแก้ว
โยมีฟองปุดปุดมุดเป็นแนว	ใสแจ้วแหวพุกุโชน้ำไซดา

ประติมากรรมคุณโจโจ เรียกได้ว่ามีความแตกต่างกับคุณทองแดง เพราะเป็นศิลปะแนวเสมือนจริง เก็บรายละเอียดรอยขนของผิวหนัง ไปจนถึงเส้นขน เหตุผลสำคัญเพราะเรื่องราวของคุณโจโจแทบไม่มีบันทึกถึง ศิลปินจึงเลือกปั้นให้มีความสมจริงตามภาพถ่าย

ความพิเศษของ
พระเมรุมาศ
รัชกาลที่ ๙

๑

ชั้นเชิงกลอน ๗ ชั้น
บริเวณชั้นเหม เป็น
พุทธภูมิ

๒

สื่อพระองค์ทรง
เป็นพระโพธิสัตว์
และนารายณ์อวตาร

๓

พระเมรุที่ผ่านมามี ๒-
๓ ชั้น แต่ครั้งนี้มี ๔
ชั้น ยิ่งสูงยิ่งแสดง
ถึงความสมจริงของ
พระเมรุมาศ

๔

เขาพระสุเมรุ มีสระ
อินดาตล้อมรอบ
โดยสระทั้งสี่ มีการ
ขุดสระขึ้นมาจริงๆ

๕

เขาโคมไพครุก
จากเดิมเป็นหงส์
เพราะครุกเป็นสัตว์
พาหนะของพระ
นารายณ์

พื้นที่ฝั่งทิศเหนือของพระเมรุมาศ จัดภูมิสถาปัตยกรรม
แปลงนาข้าวขนาดกว่า ๑ ไร่ แบ่งแปลงนาเป็น ๓ ส่วน คือ ช่วง
ที่เป็นต้นกล้า แดกกอ และออกรวง ลดหลั่นไล่ระดับเพื่อความ
สวยงาม ภายในคั่นนารูปเลขเก้าไทยสีดินทอง พร้อมทำฝายน้ำล้น
แก้มลิง และจำลองกังหันน้ำชัยพัฒนา ตามโครงการพระราชดำริ
พระเมรุมาศ และอาคารสิ่งปลูกสร้างประกอบในงานพระ
ราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ครั้งนี้ กินพื้นที่ถึง ๒ ใน ๓
ของอาณาบริเวณท้องสนามหลวง เพื่อถวายให้สมพระเกียรติยศ
อย่างสูงสุด

❖ คติ “นาค” ในราชรถ

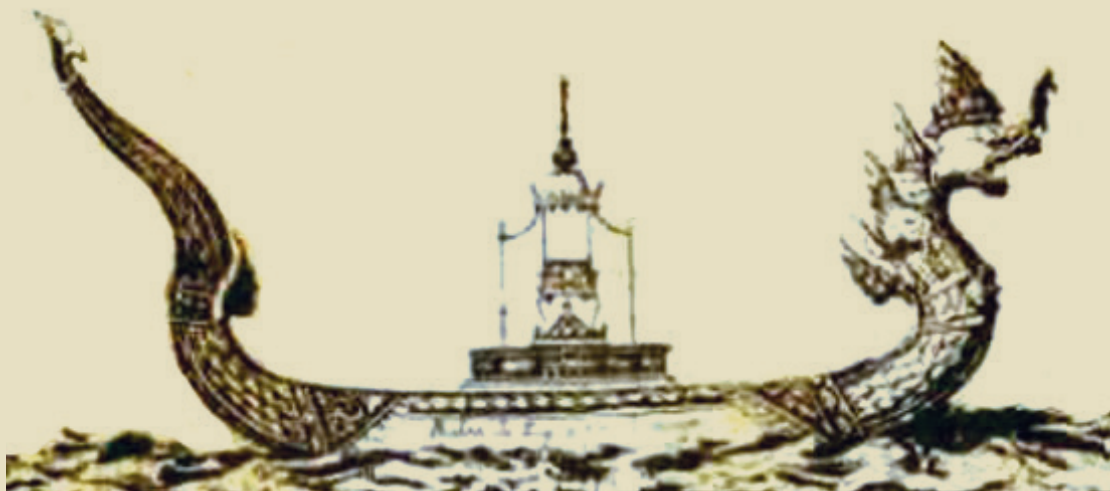
คติไตรภูมิ ยังปรากฏใน “**ราชรถ-ราชยาน**” จากเอกสาร “จดหมายเหตุพระศพสมเด็จพระรูปวัดพุทธไสสวรรคย์ กรุงเก่า” กล่าวถึง “พระมหาพิชัยราชรถกษฏาธาร” ประดิษฐานพระบุษบกห้ายอดที่แสดงถึงเขาพระสุเมรุ และรอบล้อมทวิปทั้งสี่ คือ อุตระกูทวิป บุพวิเทหทวิป อมรโคยานทวิป และชมพูทวิป ซึ่งราชรถดังกล่าวเป็นต้นแบบของพระมหาพิชัยราชรถกรุงรัตนโกสินทร์

บุษบกของพระมหาพิชัยราชรถองค์ปัจจุบัน สื่อถึงความเป็น

เขาพระสุเมรุเช่นเดียวกับพระมหาพิชัยราชรถกฤษฏาธารเมื่อครั้งกรุงเก่า
ชั้นเบญจอารายรอบด้วยเหล่าเทวดาแสดงถึงสวรรค์ชั้นต่าง ๆ และครุฑ
สื่อความหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้เป็นสมมติเทพ ที่สำคัญคือเครื่องไม้
แกะสลักรูป **“นาค”** อันเป็นสัญลักษณ์ของน้ำและความสมบูรณ์

คนพื้นเมืองอุษาคเนย์เชื่อว่ามนุษย์มีต้นกำเนิดมาจากบาดาล หรือ
“นาคพิภพ” เมื่อตายไปวิญญาณจะกลับไปสู่แหล่งกำเนิด เชื่อว่านาค
จะเป็นผู้นำดวงวิญญาณผู้ตายให้กลับไปสู่โลกบาดาล หลังรับอิทธิพล
ศาสนาพุทธและพราหมณ์ ความเชื่อนี้ยังคงเหลือร่องรอยในงานพระบรมศพ
พระเจ้าแผ่นดิน โดย **“เฟอร์ดินันด์ เมนเดซ ปินโต”** นักเดินทางชาว
โปรตุเกส บันทึกถึงพระราชพิธีพระบรมศพของสมเด็จพระไชยราชาธิราช
ว่า เมื่อถวายพระเพลิงและบรรจุพระอัฐิรวมถึงพระอังคารแล้ว ใช้เรือรูป
สัตว์อัญเชิญพระอัฐิส่งลำน้ำไปยังอาราม โดยมีเรือสำคัญเป็นเรือรูปงูใหญ่
หรือนาคนั่นเอง

เรือนาคส่งวิญญาณเป็นธรรมเนียมที่มีมาก่อนการสร้าง
พระเมรุมาศเพื่อการถวายพระเพลิง โดยหลังจากมีธรรมเนียมการออก
พระเมรุแล้ว เรือนาคได้เปลี่ยนรูปไปเป็น **“ราชรถ”** ซึ่งยังคงสัญลักษณ์
นาคดั้งเดิม แม้ในวัฒนธรรมดั้งเดิมหลายแหล่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
พบร่องรอยของธรรมเนียมเรือนาค แต่ปัจจุบันคตินี้เลือนรางไปตาม
ระบบกษัตริย์ เหลือเพียงไม่กี่แห่งรวมถึงไทยที่ยังคงธรรมเนียมนี้ในงาน
พระบรมศพพระราชวงศ์ชั้นสูง

❖ การบูรณะพระมหาพิชัยราชรถ ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

บูรณปฏิสังขรณ์ราชรถ ราชยาน

ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ ๙ มีการบูรณปฏิสังขรณ์ราชรถ ราชยาน ครั้งใหญ่ ได้แก่ พระมหาพิชัยราชรถ ราชรถน้อย ๓ องค์ พระยานมาศสามลำคาน ๒ องค์ พระที่นั่งราเชนทรยาน และเกรินบันไดนาค ๒ ชุด

นับเป็นครั้งแรกในรอบ ๒๐๐ ปี ที่มีการเปลี่ยนกระจากเก่า ตั้งแต่ฐานจนถึงยอดพระมหาพิชัยราชรถ โดยช่างรักที่งานซ้อนไม้ทั้งหมดเพื่อแกะคัดลายให้มีความคมชัด ซึ่งกลุ่มวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ กรมศิลปากร มีบทบาทสำคัญในการร่วมบูรณะ วิเคราะห์ภาพถ่ายจากกล้องจุลทรรศน์ เพื่อดูโครงสร้างความผูกพันของไม้ และความถูกต้องตามหลักวิชาการ

❖ เทพนมแกะสลักจากไม้สักทองของ
พระมหาพิชัยราชรถ หลังจากล้างรักออกทั้งหมด
ทำให้เห็นผิวในและลวดลายแกะสลักของช่าง
ชั้นครูตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์

งานบูรณะพระที่นั่งราชนทรยาน
ดำเนินการโดยสำนักช่างสิบหมู่ มีส่วนงาน
สำคัญคือการคัดลายซ้นไม้ให้มีความคมชัด
ขึ้น ถือเป็นงานที่มีความละเอียดอ่อนเพราะ
ไม้เก่ามีอายุกว่าร้อยปี และมีความบางเพียง
ไม่กี่มิลลิเมตร และนากการ “ลงรักสมุก”
เพื่อเติมเต็มพื้นผิวไม้ให้เรียบก่อนการลงรัก
ปิดทอง โดย “รักสมุก” ที่ใช้ในงานครั้งนี้
นายช่างได้พยายามให้มีผิวสัมผัสใกล้เคียง
กับไม้สักที่สุด จึงเลือกใช้สูตร “สมุกกะลา”
โดยผสมกะลาเผาบดละเอียดเข้ากับรัก คน
เข้ากันจนเนื้อละเอียด ถือเป็นงานช่างที่ต้อง
อาศัยทั้งประสบการณ์และความรู้

สร้างพระที่นั่งราชนทรยานน้อย

มีการจัดสร้างพระที่นั่งราชนทรยานขึ้นใหม่อีกองค์ เรียก “พระที่นั่งราชนทรยานน้อย” เพื่อใช้ในการอัญเชิญพระบรมราชสรีรางคาร ต้นแบบพระที่นั่งราชนทรยานน้อยมาจากพระที่นั่งราชนทรยานองค์เดิมที่ถือเป็นผลงานช่างชั้นครู มีองค์ประกอบทั้งหมด ๒๐ ส่วน ไม่ต่างจากต้นแบบ เพียงแต่ปรับให้มีขนาดบุนขบยกย่อมากกว่า และปรับจากกระจังปฏิญาณรวนเป็นกระจังปฏิญาณ เพื่อให้มีความแตกต่าง

สร้างราชรถปืนใหญ่

ในการนี้มีการจัดสร้างราชรถปืนใหญ่ขึ้นมา ๓ องค์ โดยกรมสรรพาวุธทหารบกถอดแบบมาจากปืนใหญ่ภูเขา ๕๑ ซึ่งประจำการในกองทัพบกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๖ โดยคัดเลือกปืนใหญ่ที่สมบูรณ์ที่สุดมา ๓ กระบอกถอดปืนใหญ่ออก เหลือเพียงโครงสร้างหลักที่ใช้ทำราชรถ เพื่อจัดสร้างและประดับฐานรองพระบรมโกศ

ราชรถปืนใหญ่ ใช้ในการอัญเชิญพระบรมโกศของพระมหากษัตริย์และพระโกศพระบรมวงศ์ที่ทรงรับราชการทหารแทนพระยานมาศสามลำคานธรรมเนียมนี้เกิดขึ้นในรัชกาลที่ ๖ ในการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพจอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นครั้งแรก และครั้งหลังสุดในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร รัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

พลชุดรักษาราชรถ

การเคลื่อนขบวนพระราชอิสริยยศอัญเชิญพระบรมศพ จำเป็นต้องใช้กำลังพล และความพร้อมเพรียง กรมสรรพาวุธทหารบก เป็นผู้จัดหาและฝึกกำลังพลเพื่อทำหน้าที่นี้ มีท่าทางการจุดซัก ๗ ท่า คือ ท่าตรง, ท่าพัก, ท่าหันอยู่กับที่, ท่าถวายเป็นบังคม, ท่าหยิบเชือกและวางเชือก, ท่าเดินปกติ

และหยุด, และทำเดินตาม
จังหวะเพลงพญาโศกलय
ลมและหยุด

เชือกจุดจักราชรถ

ในการจุดจักรพระ
มหาพิชัยราชรถซึ่งมีน้ำ
หนักมากจะใช้เชือกปาน
มะนิลา เนื่องจากมีความ
เหนียว แข็งแรง และ
มีความยืดหยุ่นน้อยกว่า

เชือกเปอร์ลอนซึ่งใช้จุดจักรราชรถองค์อื่นๆ โดยกรมอู่ทหารเรือเป็นผู้รับผิดชอบในการถักเชือก มีวิธีการเหมือนถักเชือกเรือ โดยใช้ “ไม้มะนาวป่า” ซึ่งทหารเรือใช้ในการทำห่วงเชือกอยู่แล้ว เนื่องจากเนื้อไม้มีความละเอียด สั้น ไร้เสี้ยน เชือกที่ได้มีความเหนียวแน่น จากนั้นจึงนำไปหุ้มด้วยผ้าแดง โทเร แล้วเย็บด้วยมือเก็บรายละเอียดให้เรียบเนียนที่สุด เรียกว่า “สอยพันลำ” ซึ่งต้องใช้ความประณีตลงฝีเข็มถี่และแน่นกว่าเย็บจักร

❖ ไม้มะนาวป่า ที่ใช้ในการถักเชือกของกรม
อู่ทหารเรือ

❖ พิธีกรรมความตายในอุษาคเนย์

หลักฐานเก่าสุดเกี่ยวกับพิธีศพในไทย ราว ๑๐,๐๐๐ ปีมาแล้วคือ **การฝังศพแบบวางราบเหยียดยาว** พบที่ จ. กระบี่ และ จ. แม่ฮ่องสอน ไม่มีพิธีกรรมซับซ้อน เมื่อมีคนตายเอาศพไปฝังเป็นเสรีจพิธี โดยสถานที่ทำศพหรือทิ้งศพ เรียกกันในภายหลังว่า **“ป่าเลว”** หรือ **ป่าแห้ว** บ้างออกเสียง **“เปลว”** ส่วนภาคกลางเรียก **“ป่าช้า”** ความหมายเดียวกับ **“เลว”** มักใช้ควบว่า **“เลวทรมดำช้า”**

เขตแดนศักดิ์สิทธิ์ “หินตั้ง”

คนพื้นเมืองอุษาคเนย์ตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์นับถือผี มีหลักฐานคือ **“วัฒนธรรมหินตั้ง”** เชื่อกันว่าเป็นบริเวณศักดิ์สิทธิ์ใช้เป็นที่ฝังศพบุคคลสำคัญ และทำพิธีศพครั้งที่ ๒ ชุมชนโบราณที่มีอายุประมาณ ๑,๐๐๐-๓,๐๐๐ ปี หลายแห่ง มีร่องรอยของ **“วัฒนธรรมหินตั้ง”** เช่น **“สโตนเฮนจ์”** มรดกโลกทางตอนใต้ของอังกฤษ และวัฒนธรรมโมอาย

หมู่เกาะอีสเตอร์ ประเทศชิลี รวมถึง **“ทุ่งไหหิน”** ในลาว ก็จัดเป็นวัฒนธรรมหินตั้งแห่งหนึ่งที่มีชื่อเสียงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้แต่ในไทยก็พบวัฒนธรรมหินตั้งและร่องรอยพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการบูชาขุขันธ์ และผีหลายแห่ง เช่น เมืองฟ้าแดดสงยาง จ. กาฬสินธุ์, เมืองอู่ทอง

จ. สุพรรณบุรี, จ. ลำปาง และ จ. สุโขทัย

หลังรับพุทธศาสนา “หินตั้ง” ที่เคยใช้ในการบูชาผีหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ กลายมาเป็น “ใบเสมาหินตั้ง” ปักกำหนดเขตพระอุโบสถ หรือสถานที่ทำพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา

ส่งขวัญคืนแดนฟ้า

เชื่อกันแต่บรรพกาลว่าคนตายเพราะขวัญหายจากร่าง หากทางกลับไม่ถูก ต้องทำพิธีเรียกขวัญโดยร้องรำทำเพลงให้ครึกครื้นเสียงดังที่สุด เชื่อว่าขวัญจะกลับคืนร่างตามเสียงที่ได้ยิน ครั้นนานวันขวัญหายถาวรจึงต้องเชิญขวัญไปเมืองฟ้า เพื่อไปอยู่ในดินแดนเดียวกับบรรพบุรุษ ซึ่งอาจอยู่อีกฝั่งหนึ่งของห้วงน้ำ หรือบนยอดเขาสูง

บรรพบุรุษ ณ ดินแดนแห่งนั้นจะคอยคุ้มครอง トラบที่ลูกหลานยังรักษาความสัมพันธ์โดยติดต่อกันผ่านพิธีกรรม หนึ่งในนั้นคือการทำศพ

บางกลุ่มชาติพันธุ์เชื่อว่าขวัญคนตายต้องกลับถิ่นเดิมทางน้ำ จึงเอาศพใส่ภาชนะคล้ายเรือไปไว้ในแหล่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ถ้ำ หรือเพิงผา บางกลุ่มใช้วิธีสลักรูปเรือไว้บนภาชนะสำริดใส่ศพ ตัวอย่างโลงไม้รูปร่างคล้ายเรือ ราว ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว ที่พบในถ้ำ จ. แม่ฮ่องสอน คือหลักฐานทางโบราณคดีแสดงถึงความเชื่อเรื่อง “ส่งขวัญขึ้นเมืองฟ้า ไปทางน้ำ”

ประเพณีการทำศพสมัยโบราณ พบโดยทั่วไปมีอยู่ ๒ แบบคือฝังทั้งโครงโดยใส่หีบ หรือโลง กับปล่อยยี่ให้เนื้อหนังหลุดลุ่ยแล้วนำกระดูกมาใส่ไห เรียกพิธีศพครั้งที่ ๒

“การเรียกขวัญ” โดยการร้องรำทำเพลงสนุกสนาน เป็นความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนที่นับถือศาสนาผีเมื่อหลายพันปีมาแล้ว เชื่อกันว่าเครื่องประโคมงานศพด้วย ปี่ ข้อง กลอง เวลานั้นคือต้นแบบปีพาทย์งานศพในปัจจุบัน

❖ วาดา ๑๑ ชั้น และการอัญเชิญพระศพลงจากวาดา

เมื่อ “ขวัณ” หาย กลายเป็น “วิญญาน” สู่คติเปลี่ยนในพิธีกรรมทำศพ

ภายหลังรับพุทธศาสนาความเชื่อเรื่อง “ขวัณ” เปลี่ยนไปเป็นเรื่องของ “วิญญาน” ที่เกิดมาเพื่อใช้กรรม เมื่อหมดกรรมจึงไปเกิดใหม่ พร้อมไปกับคติการทำศพที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธและพราหมณ์ แต่ยังคงมี “เรือนาค” เพื่อเป็นพาหนะส่งวิญญานกลับไปสู่โลกเดิมคือบาดาล ความเชื่อนี้ยังคงสืบเนื่องต่อมาในกลุ่มคนบางกลุ่ม และชนชั้นสูง

ในงานพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดิน สมัยกรุงศรีอยุธยา มีการอัญเชิญพระอัฐิและพระสรีรางคารไปทำพิธีทางน้ำ ต่อมาเมื่อเกิดประเพณีออกพระเมรุมาศ เรือนาคจึงเปลี่ยนรูปเป็น “ราชรถ” โดยคงสัญลักษณ์เรือนาค คักดีลัทธิ และคติคืนสู่สวรรค์ในรูปการจำลองเขาพระสุเมรุ

ความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนส่วนใหญ่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เลื่อนไปส่วนหนึ่งเพราะไร้ระบบกษัตริย์ เหลือเพียงไม่กี่แห่งที่ยังสืบสานงานพระศพในราชวงศ์ชั้นสูง เช่น กัมพูชา ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระบาทสมเด็จพระนโรดม สีหนุ มีการสร้างพระเมรุมาศที่เรียกพระเมรุทอง เหมือนกับไทย และมีพระราชพิธีคล้ายๆ กันหลายอย่าง เช่น ขั้นตอน การเก็บพระบรมอัฐิ มีธรรมเนียมแต่โบราณ คือ แจงพระรูป ความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ หมายถึง “วิธีเอาเก้าอี้ถ่าน และกระดุกศพที่เผาเสร็จแล้วบนกองฟอนมาเรียงลำดับ เป็นอย่างรูปคน ให้หัวอยู่ทางทิศตะวันตกแล้วหันกลับมาทิศตะวันออก” โดยกัมพูชาเรียก “แปรรูป”

หากแต่รูปรอยความเชื่อนี้ยังเห็นชัดเจนในพิธีกรรมศพของชาว บาหลี ตั้งแต่สามัญชนจนถึงชนชั้นสูงยังคงให้ความสำคัญกับพิธีกรรมศพ เป็นที่สุด โดยเฉพาะพิธีศพครั้งที่ ๒

รูปแบบพิธีกรรมตามความเชื่อเดิมของชาวบาหลีแทบไม่เปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะพิธีกรรมศพในราชวงศ์ชั้นสูง มีหลายอย่างคล้ายการทำศพ เจ้าชายของไทย เช่น ในงานพระพิธีศพ ราชินีอิดา เดวา อากรุง อีสตรี ปุตรา นอกจากนี้เป็นราชินีของอดีตกษัตริย์แห่งกลุงกุง ยังสืบสายจากราชวงศ์ชั้นสูง เมื่อสิ้นพระชนม์ จึงได้รับการถวาย

❖ หุ่นโศสีดำสำหรับบรรจุพระศพ

พระเกี้ยวรตติยศสูง สุด โดยการสร้าง “วาดา” ๑๑ ชั้น ใช้ อัญเชิญพระศพ โดยวาดานี้มีหน้าที่ เป็นทั้งราชรถและ พระเมรุรวมกัน สร้าง ด้วยโครงสร้างไม้ไผ่ ต่อกันขึ้นไปเป็น ยอดสูง ตั้งอยู่บน แคร่ขนาดใหญ่

ในการยกพระศพขึ้นไปบรรจบยอด “วาทา” ต้องสร้างทาง
เอียงลาดช่วงยาวด้วยไม้ไผ่ที่เรียกว่า “บาเด” แล้วใช้คนหลายคน
ช่วยกันค่อยๆ หามพระศพขึ้นไป

“วาทา” สร้างตามความเชื่อเรื่องจักรวาล ฐานเป็นเต่าร้อยรัด
ด้วยนาควาสูกรี และอนันตนาคราช ด้านบนมีหน้ากาลขนาดใหญ่
สยายปีก แทนผืนป่าสูงตระหง่านและขุนเขา เหนือขึ้นไปประกอบ
ด้วยหลังคาหลายชั้นสื่อถึงแดนสวรรค์ในชั้นต่างๆ ความสูง ๒๘ เมตร
น้ำหนัก ๖ ตัน ใช้คนสลักกันหามครั้งละ ๔๕๐ คน

ในการถวายเพลิงพระศพจะอัญเชิญพระศพไว้ในหุ่นโคสีดำ
โดยหุ่นโคจะถูกเผาพร้อมไปกับพระศพ เชื่อกันว่าจะพาดวงพระ
วิญญาณสู่สวรรค์ จากนั้นจึงเก็บพระอัฐิ และนำพระอังคารไปลอย
ทะเลที่หาดจุมไป คงความหมายของการส่งดวงวิญญาณกลับไปสู่
ดินแดนบรรพบุรุษที่จากมา

อุปรอยเรือนาคและเขาพระสุเมรุในวันนี้

ยุคแรกที่มีการออกพระเมรุมาศ สมัยกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่าเริ่มในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททอง (ราว พ.ศ. ๒๑๘๑) ซึ่งรับเอาประเพณีเขมรมาหลายอย่าง แต่แทนที่จะสร้างด้วยศิลาขนาดใหญ่ เช่น นครวัด กลับทำเป็นเครื่องไม้เน้นความอลังการเวลานั้นราษฎรทั่วไปยังคงเผาศพบนเชิงตะกอนแบบง่าย ๆ

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ ๑ มีพระราชดำริสร้างเมรุปูนถาวรที่วัดสุวรรณาราม บางกอกน้อย ขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วมาสร้างถาวรวังหลวงที่วัดอรุณราชวรารามอีกแห่งหนึ่ง เพื่อเป็นที่เผาศพผู้มีบรรดาศักดิ์ชั้นรองจากที่เคยทำที่เมรุกลางเมือง แต่เมื่อถึงคราวใช้งานจริง เจ้าของงานกลับปลูกเมรุผ้าขาวขึ้นต่างหาก ไม่ยอมใช้เมรุปูน เนื่องจากเห็นว่าเป็นที่เผาศพสาธารณะมาตั้งแต่แรก จึงไม่สมควรที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จเข้าไปพระราชทานเพลิง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมรุปูนอีกแห่งไว้ที่วัดสระเกศ และใช้เผาศพเรื่อยมา จนกระทั่งมีการสร้างเมรุปูนที่วัดเทพศิรินทราวาส จึงเปลี่ยนมาใช้งานที่นี่ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับคนทั่วไปที่มีฐานะ และต้องการทำศพคล้ายเจ้านาย จะใช้วิธีสร้าง “เมรุลอย” ซึ่งถอดได้ในการเผาศพ ส่วนชาวบ้านที่มีฐานะรองลงมา ยังคงเผาศพบนเชิงตะกอน ประดับด้วยเครื่องแกะสลักเป็นลวดลาย เช่น แทงหยวก ครั้นหลัง พ.ศ. ๒๕๐๐ พิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เริ่มคลายตัวลง ชนชั้นกลางมีบทบาทสูงขึ้น ต้องการเผาศพบนเมรุเช่นเจ้านาย จึงเลียนแบบสร้างเมรุไว้ตามวัดต่าง ๆ แม้แต่รถเชิญศพก็ยังตกแต่งเป็นรูปนาค ซึ่งเป็นอุปรอยความเชื่อเนื่องมาจากเรือนาคศักดิ์สิทธิ์

ทุกวันนี้การเผาศพบนเมรุ คือสิ่งที่แสดงฐานะและเชิดชูคุณ
งามความดีของผู้ที่ล่วงลับ และยังคงสัญลักษณ์ **“เขาพระสุเมรุ”**
อันหมายถึง ภูเขากลางจักรวาล มียอดเป็นที่ตั้งแห่งเมืองสวรรค์
ชั้นดาวดึงส์ ที่ประทับของพระอินทร์ เป็นที่มาของการส่งวิญญาณ
สู่สวรรค์ในพิธีเผาศพ

